

העיתונות היהודית-לאומית בגרמניה מראשיתה ועד מלחמת העולם הראשונה

א. אהבת ציון וחובת ציון

בקרב אוהבי ציון וחובבי ציון בגרמניה חלה התעוררות עיתונאית מוקדמת למדי, ופרסומיהם של חוגים אלה נמנים עם כתבי-העת "הציוניים"¹ הראשונים בעולם. אולי אין זה מפליא לאור העובדה, שבין היהודים הגרמניים רבו המושכים בקולמוס – כחובבים, ובעיקר כמקצוענים. ולא עוד, אלא רווחה אז הדעה (והיא הוסיפה להיות רווחת בהשפעת הבאים לגרמניה ממזרח אירופה, אשר מצאו חיש את מקומם בציבוריות ובעיתונות היהודית ואף הכללית), כי המוני העם דוברי האידיש יבינו על נקלה את הלשון הגרמנית. למרות זאת עשויה להתמיה העובדה, שהעלון "הציוני" הראשון לא נוסד בברלין (או בווינה, או במרכז אחר של המו"לות הגרמנית), כי אם דווקא בעיירה תעשייתית בקצה הדרום-מזרחי של גרמניה, הסמוכה ביותר לגבול הרוסי דאז – בקאטוביץ (כיום קאטוביצה בפולין). אומנם, ראשון העלונים שראה אור באותו מקום נועד בעיקר לצורך הפנימי של האגודה שיוזמה את הוצאתו, ולכן אף הודפס באותיות גותיות; אך מסתבר שהדיו הגיעו גם אל העולם הרחב, כפי שהוכיחו אירועים מסוימים לאחר פרסומו.

המדובר הוא ב"דר"ח חודשי" (*Monatsbericht*) של אגודת "בני ברית" של קאטוביץ,² אשר הופיע בשלושה גליונות עוקבים מאוגוסט עד נובמבר 1882. פרסום חלוצי זה נידון בפרוטרוט באחד מכרכי מאסף הציונות (כרך ג', תשל"ד), ושם שוחזר גם הטקסט המקורי של הגליון הראשון. כן דובר כבר

1. המרכאות באות לצייין את העובדה, שהתיבה "ציונות" לא היתה עדיין רווחת בציבור. על הופעתה החל משנת 1891, ראה אלכס בייך, "מחיבת ציון אל המונח 'ציונות'", ספר היובל ליצחק בער, ירושלים תשכ"א (להלן: אלכס בייך), עמ' 454 ואילך.
2. על האגודה ראה ישראל קלוזונר, "האגודה 'בני ברית' בקאטוביץ", ספר היובל לנ"מ גלבר, תל-אביב תשכ"ג (להלן: קלוזונר), עמ' 205-216. אולם את הפרטים הנוגעים שם לעיתונות יש לתקן לפי י' טורי, "הגליון ראשון של חלוץ כתבי-העת של חובבי ציון בלשון הגרמנית", *הציונות ג'*, תל-אביב תשל"ד (להלן: טורי, הגליון הראשון), עמ' 490-501.

רבות על המשכו של "הדו"ח החודשי", שנשא את השם הקולוניסט,³ והופיע לראשונה בקאטוביץ ביום 1 בדצמבר 1882 (גליון לדוגמא). הוא הוסיף להתפרסם עד ראשית שנת 1884. כותרת המשנה שלו מעידה על ההדים שפעולות "בני ברית" של קאטוביץ מצאו בעולם היהודי: העיתון התיימר להיות "בטאון האגודות(!) ליישוב ארץ-ישראל". מכל מקום, מתעוררת השאלה, מדוע נוסדו עלונים ראשונים אלה דווקא במקום ובזמן שנוסדו.

הגורמים היו כנראה כרונולוגיים וגיאוגרפיים, לבד מן הנתונים הנובעים מאישיותם של המייסדים. הרי שנת 1882 היתה שנת "הסופות בנגב", וראשוני הפליטים היהודים הגיעו מרוסיה אל גבולות גרמניה – לקאטוביץ וסביבותיה בדרום-מזרח המדינה, באותה המידה שהגיעו לממל (כיום קלאיפדה) וסביבותיה בצפון-מזרח גרמניה. וכשם שהרב יצחק רילף בממל חיבר תחת רושם המאורעות את תגובתו המידית, את קריאתו הפרוטו-ציונית "ארכת בת-עמי", בעלת הכותרת העברית והטקסט הגרמני, כן חברו יחדיו בקאטוביץ מייסדי הלשכה בעלת השם העברי "בני ברית" – המורה זליג פרויטאל והסוחר משה משה (Moritz Moses) – כדי להסב את פעילות ארגונם למטרות "חיבת ציון".

הדעת נותנת שפרויטאל, אשר שהה זמן-מה קודם לכן בארצות-הברית, העביר משם את צורת הארגון של לשכות "בני ברית" לקאטוביץ, ומכל מקום נזכר דווקא שמו כעורך האחראי ל"דו"ח החודשי". לעומת זאת מופיע שמו של משה משה כאחראי על הקולוניסט, שכן הוא היה היושב-ראש של "בני ברית", ואילו פרויטאל – שנבחר למזכיר האגודה והיה פעיל כבר קודם לכן בענייני עיתונות⁴ – קיבל על עצמו כדבר המובן מאליו את עריכת "הדו"ח החודשי", אך לאחר מכן נדחק אט-אט לקרן זוית.⁵

אחת מתוצאות הפעולה העיתונאית של חברי "בני ברית" בקאטוביץ היתה התפרסמות המקום והאגודה בקרב אנשי "חיבת ציון", ועובדה זו, יחד עם מיקומה הגיאוגרפי-תחבורתי הנוח של העיר, גרמו כנראה לבחירתה כנקודת מפגש של כלל חובבי ציון בוועידה המכונה (ספטמבר 1883) ובוועידה הכללית, ביום הולדתו ה-100 של השר משה מונטיפיורי, בחשוון (נובמבר) 1884; והדברים ידועים.

אחרי הוועידה הכללית עבר מוקד התנועה לתקופה מסוימת לברלין. שם הוקם

3. קלויזנר, עמ' 205–216; מ' אליאב, אהבת ציון ואנשי הו"ד, תל-אביב תשל"א (להלן: אליאב), עמ' 356; אך כמה נתונים שם טעונים תיקון (ראה טורי, הגליון ראשון, עמ' 491, בהערות; גם הקטלוג המצוטט בהערה 4 להלן דן בקולוניסט).

4. זליג פרייטל הוציא לאור כבר בשנת 1878–1870 עיתון נוער בשם "יוסף". ראה קטלוג, *Jüdische Presse im 19. Jh.*, aus dem Internat. Zeitungsmuseum der Stadt Aachen, 2. Auflage, 1967, pp. 75–78.

5. תפקידיהם של השניים מוגדרים בכתרו הייסוד של האגודה ממאי 1882. CAHJP, Jerusalem, GA Beuthen, S 97/20 על המחלוקת ביניהם ראה הרמז אצל אליאב, עמ' 368, הערה 12; עמ' 370, הערה 48.

המפעל העיתונאי הראשון של התנועה בבירת גרמניה, ביוזמת יהודי יליד לודוֹ בשם אלברט כ"ץ. איתו שיתפו פעולה יצחק טורוף, יליד רוסיה, ואחד מחובבי ציון הראשונים מבין ילידי גרמניה, וילי באמבוס. שלושתם יחדיו הוציאו לאור את הירחון *זרובבל* (1886–1888). כעורכו האחראי חתם, בהתאם לחוק, האזרח הגרמני היחיד ביניהם, וילי באמבוס. לסירוגין השתתף בזרובבל גם נתן בירנבאום מווינה,⁶ וזאת בעיקר בתקופות שבהן ירחונו הווינאי *Selbst-Emancipation* ("אוטואמנסיפציה", 1885–1886, 1890–1893) נאבק בקשיי קיום. אפס גם לזרובבל בברלין לא האירה ההצלחה פנים, והעיתון נסגר אחרי כשנתיים.

משתתפי זרובבל לא נטשו את העיתונאות היהודית והוסיפו לעסוק בה, מי כעיסוק צדדי המתחייב מתוך פעילותם ועסקנותם בארגונים שונים, ומי כמקצוע מרכזי. הבולטים בין האחרונים היו כ"ץ ובירנבאום. כ"ץ היה בסופו של דבר לעורך העיתון היהודי-ליברלי היוקרתי *Allgemeine Zeitung des Judentums* (שהופיע אז בבית ההוצאה הגדול של רודולף מוסה בברלין) והתרחק מן הפעילות הציונית,⁷ ואילו בירנבאום המשיך לעת עתה בנסיונותיו לתת פרסום לרעיון ה"ציונות" – והרי עצם מלה זו היא פרי רוחו ועטו,⁸ והיא שייכת למפעלו העיתונאי הבא: חידוש ה-*Selbst-Emancipation* בווינה (1890–1893).⁹ אך גם נסיון זה סבל מחוסר אמצעים, ובירנבאום כמעט נואש מהמשכו, כשבאה לו הצעת עזרה מברלין: הבנקאי ד"ר היינריך מאיר-כהן, שנטה בשנים ההן אל הציונות, הציע לבירנבאום תמיכה ומימון, אם יעביר את עיתונו לברלין. ואכן, ב-1894–1895 הופיע בברלין המשך של ה-*Selbst-Emancipation* בעריכתו הנומינאלית של בירנבאום, ושם העיתון הוסב עתה ל-*Jüdische Volkszeitung*,¹⁰ כלומר: "עיתון העם היהודי". השפעת בירנבאום על מדיניות המערכת פחתה והלכה, ובאמבוס והיינריך (אליקים) לוה (Löwe) – שהחל בולט כפעיל ציוני מקרב ילידי גרמניה, וקשריו אל ציוני מזרח אירופה היו הדוקים – קבעו את מדיניות העיתון מבלי שהצליחו לעשותו מפעל רווחי. תוך כדי כך החלו מתגלעים ניצני מחלוקת ביניהם, שעתידיים היו לפלג את ציוני ברלין לשני מחנות יריבים.

6. ראה היוקים דורון, הגותו הציונית של נתן בירנבאום, ירושלים תשמ"ח.
7. שם פעל עד לסגירת העיתון ב-1892. בערוב ימיו – הוא נפטר ב-1923 – חזר אלברט כ"ץ אל ההשקפות הפרו-ציוניות של ימי נעוריו והיה מבין ראשוני העיתונאים היהודים בגרמניה שביכרו על הקמת "קרן היסוד".
8. ראה אלכס בייך.
9. על פירוט פעולתו העיתונאית של בירנבאום ראה J. Toury, *Die Jüdische Presse im Oesterreichischen Kaiserreich*, Tübingen 1983, (להלן: טורי, העיתונות היהודית), p. 93 f.
10. על שנתון 1895 ראה שם, שם, הערה 117. התאריכים בספרו החדש של יהודה אילוני (ראה הערה 12 להלן) טעונים איפוא תיקון קל.

אחרי סגירת *Jüdische Volkszeitung* ייסדו לווה, באמבוס ואסתרמן (האחרונים כבעלים) ירחון ציוני צנוע בשם *Zion* (להלן: ציון 1895–1900),¹¹ שנועד לשמש כלי ביטוי לציוני ברלין, ובו השתתף גם בירנבאום, תחילה כאחד הסופרים ובלי כל מעמד במערכת. מאז ראשית 1896 היה ציון לזירת המאבקים החריפים בין תומכיו של הרצל לבין מתנגדיו. כאן נפרדו גם דרכיהם של לווה ובאמבוס, עד שחל ניתוק גמור בין "הציונים הנחרצים" לבין "הציונים של צדקה".¹²

באותה עת חזר בירנבאום ופרסם את מאמריו בציון, וזאת לאחר שתיאודור הרצל זכה לקבלת פנים מסויגת, או אף צוננת, מצד הסופרים של ציון, הן ביחס למאמרו ב-*Jewish Chronicle* והן ביחס למדינת היהודים שלו. אומנם המערכת נתנה לקרפול ליפה (Lippe) מיאסי הזדמנות לתקן את המעוות, על-ידי מאמר תשבחות בחוברת 7–8 של שנתון 1896, אלא שחוברת זו נדפסה בלי ציון שם העורך!

כללו של דבר – המחלוקת מסביב להרצל הגבירה את המתחים בחוג של מייסדי הירחון ציון. החל מאמצע 1897 התנוסס על הירחון שמו של בירנבאום כעורך,¹³ ואפשר שכבר אז החל מתרחק מהרצל. באותה עת הופיעו גם מוספים עבריים אחדים לקראת הקונגרס הציוני הראשון, ועורכם היה ראובן בריינין. אבל דווקא הקונגרס הראשון העמיק את הקרע בין באמבוס והרצל, והקונגרס השני דחה אף את בירנבאום ואחרים מעליו. כך נהפך הירחון ציון, בבעלותם של באמבוס ואסתרמן, לכלי הביטוי של מתנגדי הרצל בברלין ובגרמניה כולה. מראשית שנת 1898 היה באמבוס לעורכו של ציון גם באורח פורמלי, וחשיבות כתביהעת ירדה פלאים. אך תומכי הרצל והציונות הפוליטית היו חייבים עתה למצוא בטאון משלהם – שכן בגרמניה לא נטו לראות את בטאונו הווינאי של הרצל, *Die Welt*,¹⁴ כבטאונם בכל הנוגע לצרכים הארגוניים והפולמוסים המקומיים שלהם, או לצורך הוויכוח הציבורי עם היהודים הגרמנים ששללו את הציונות מכל וכל.

אגב – העיתונות הציונית בגרמניה כפי שתוארה עד כה, אינה מאששת את הרושם ששרר (ושורר) בעולם, כאילו הציונים ילידי גרמניה היו בעיקרם "ציונים של צדקה", הפועלים למען היהודים העניים מן המזרח בלבד. העלונים

11. על האפשרות של קיום חוברת (או חוברות) משנת 1900 ראה טורי, העיתונות היהודית, עמ' 93, הערה 118. יש אף רמזים לכך, שבירנבאום ניסה לחדש את הירחון בווינה, אלא נראה שיצא לבסוף בירחון חדש משלו, *Der Weg* (1903–1905).

12. כינוי המחנות הניצים בברלין וגלגולי הירחון אצל Y. Eloni, *Zionismus in Deutschland*, Tel-Aviv 1987 p. 104 f. (להלן: אילוני) 7–8.

13. מאז חוברת מס' 7–8 של שנתון 1897. שמו של לווה נעלם כבר מן הכותרת בדיוק שנה קודם לכן, כמוסבר במאמר.

14. אין כאן צורך לעמוד על ייסוד *Die Welt*. ראה על כך, J. Toury, "The Creation of 'Die Welt'", *Zionism*, Vol. 2, Autumm 1980 (להלן: טורי, "די ולט").

למיניהם משקפים היטב את התמודדותם של ילידי גרמניה דווקא עם מהות הלאומיות היהודית כגורם רוחני, עם בעיות היחס בין גולה וארץ-ישראל, ואף עם הבעיות של דת ישראל והציונות.¹⁵ לא רק נתן בירנבאום האוסטרי, אלא אף "המקומיים" בודנהיימר, היינריך לוה, ומאוחר יותר אליהו אורבך, מאקס יונגמן, אדולף פרידמן ועוד, התלבטו בבעיות אלו בעליפה ומעל דפי העיתונות שלהם. כדוגמא מוקדמת יספיק כאן מבט חטוף על מאמר בעיון (1895, מס' 8) מעטו של היינריך לוה, הנושא את הכותרת "מלחמת התרבות שלנו". המחבר מגדיר "אומה" לאו דווקא כ"צוותא סתם של אנשים חסרי צבע שנודמנו יחדיו באקראי", אלא הוא רואה בלאום "חברת תרבות שצמחה ונהיתה באורח היסטורי". לפיכך מסיק לוה על מהות "הפעולה הלאומית", כי היא "מעיקרה מאבק על התרבות העמונית [במקור: volkstümlich] [...] ועמוניות זו מושתתת על גורמים רוחניים". אכן, ניסוחים אלה אינם "מדיניים", וספק אם הרצל היה חותם עליהם כמות שהם. אבל כשם שלווה וציונים אחרים קיבלו מהרצל את כיוונם לעתיד והגיעו אף ללאומנות בגווניה הקיצוניים, כן לא קיבלו באמבוס, בירנבאום ושכמותם את הגירסה הלאומנית, ופנו עורף להרצל ולכל הציונות הפוליטית. התחלות התפתחות זו זרועות איפוא כבר על דפי ציון, מראשית הופעתו ועד לסגירתו.

כאמור, אחד מאלה שהתרחקו מן הציונות המדינית והמדינתית היה נתן בירנבאום. התרחקותו מהרצל היתה שלמה ב-1899, כאשר הצטרף אל המחנה ה"לאומי-יהודי" (nationaljüdisch) בווינה, והחל פועל שם ב"Volksverein ובבטאון, ה"Jüdisches Volksblatt", שנוסד באותה שנה.¹⁶ ולא היה אולי צורך להזכיר כאן את ענייני וינה אלמלא נוסד כבר שלוש שנים קודם לכן עלון בעל שם זהה או דומה בברסלאו (כיום ורוצלאב בפולין).¹⁷ ולא היה כאן רק דמיון בשמם של שני ה"עלונים לעם", כי אם הם היו קרובים גם במגמתם הכללית: הם היו עמוניים בעיקר בכך, שהושפעו מראשית האוטונומיזם באוסטריה וברוסיה, מבלי לגרום התחייבות עקרונית לציונות הפוליטית, ולא כל שכן להרצל כאיש וכמנהיג. במלים אחרות: גלות וגורל של עם-עולם נראו להם נתונים קבועים של הקיום היהודי העכשווי; ובבקשם להשפיע על גורל ישראל ממילא גרסו התחייבות לעבודה תרבותית, ובעיקר סוציאליזם-פוליטית, יומיומית, אף בארצות התפוצה. המייסד של "עלון העם" בברסלאו, שנטה להשקפות כגון אלו, היה לואי נוישטאדט, ומפעלו העיתונאי (על מגמתו המיוחדת) היה חיוני

15. כדוגמה יכול לשמש הבטאון הראשון של הציונים הדתיים בפרנקפורט ע"נ מיון, שעליו ידובר עוד להלן בטקסט: *Frankfurter Israelitisches Familienblatt* (1903–1922).

16. טורי, העיתונות היהודית, עמ' 103.

17. העיתון נוסד ב-1896 (ואולי קדם לו גליון לדוגמה בסוף 1895), והוא נשא תחילה את השם: *Jüdisches Volksblatt, Breslau*. שמו וספירת השנתונים נשתנו פעמים אחדות, וראה את הביבליוגרפיה המובאת בהערה הבאה.

במידה כזאת, שהחזיק מעמד למעלה מארבעים שנה.¹⁸ אולי היה נוישטאדט פחות אקטיביסטי מן האוטונומיסטים בווינה ובמזרח אירופה, ואולי הדגיש פחות את הפעילות הפוליטית ויותר את האחריות התרבותית והסוציאלית, ואולי אף עמדו לצדו במערכת גם אישים שחייבו את טיעוניה של "האגודה המרכזית של האזרחים בני דת משה" (CV, וראה להלן), וזאת אולי אף לשם הגברת תפוצתו של העיתון. אך מכל מקום היה העיתון חדור רוח של אחריות לכלל ישראל. גישה זו, שזכתה ברבות הימים לכינוי הגרמני *gesamtjüdisch*, חיבבה אותו על הקוראים במזרח גרמניה כולה. רק בשנת 1937, משהתמעט מאוד מספר היהודים בקהילות הללו לאחר עליית הנאצים לשלטון, נאלץ "עלון העם" של ברסלאו להפסיק את הופעתו.

ב. עד למות הרצל

כאשר מדובר בברסלאו, מן הראוי להזכיר את ארבעת גליונותיו של *Der Zionist*, כי יש הטוענים שהוא הוא העיתון "הציוני (פוליטי) הוותיק ביותר בגרמניה".¹⁹ יוזמו ועורכו היה רופא השיניים והעיתונאי הציוני הנלהב ד"ר הלל (הוגו) שאכטל. הגליונות ראו אור בין ינואר ואפריל 1901, והופעתם הפסקה על-ידי שאכטל כמחווה של עידוד וברכה לקראת פתיחת העיתון הציוני המרכזי בברלין, שעליו ידובר עוד רבות בהמשך. שאכטל טוען בזכרונותיו, כי הוא עצמו הציע להעביר את עלונו מברסלאו לברלין, מתוך כוונה להופכו לעיתונם של ציוני גרמניה, אלא שהתפתחויות מסוימות בברלין הקדימו את אישור תוכניותיו (מאי 1901; וראה להלן).

בין כה וכה לא ניתן לקבל את ההנחה בדבר ראשוניות *Der Zionist*, שכן ציוני צעיר, יליד גרמניה, מאקס יונגמן, הוציא לאור באפריל 1897 את כתב-העת לספרות יהודית יפה ולבקורת תחת הכותרת (המושפעת מכירנבאום) "הזמנים היהודיים החדשים" – *Die Jüdische Moderne*. אחד העוזרים הפעילים שלו היה תיאודור סלוציסטי, שתּרם כנראה חלק מן התרגומים הרבים מאידיש (פרוג, פינסקי, פרץ ועוד) שהופיעו בארבע החוברות אשר ראו אור עד יוני 1897. נכון הדבר, שנעשה כאן נסיון לטפח ציונות תרבותית, או אולי מוטב לומר: לאומיות תרבותית, אך יונגמן וסלוציסטי הצטרפו באורח אישי דווקא

18. הביבליוגרפיה המלאה: (Ed. Kreuzberger/Foerg) Katalog, Bd. I., Leo Baeck: New York, Bibliothek und Archiv (להלן: L.B.I. Institute), גם ביחס לעיתונים אחרים העדפתי בדרך כלל את נתוני הקטלוג הזה.

19. וראה: Joseph Walk, "'Der Zionist'. Zur Geschichte der ältesten zionistischen Zeitung Deutschlands", *MB. Wochenzeitung des Irgun Olej Merkas Europa*, Tel-Aviv, 14.4.76.

לציונות הפוליטית ולא נהו אחרי בירנבאום, ואפילו לא אחרי אחד-העם,²⁰ אלא נשארו נאמנים להרצל ולדרכו.

ואם יטען הטוען, שאין ירחון ספרותי ממין העיתונות הפוליטית, ממילא לא יציל בכך את ראשוניותו של *Der Zionist* של ברסלאו. שכן זכות זו מגיעה כנראה לעשרת הגליונות של ה-*Correspondenz* ("ההתכתבות"), שהפיץ בשנים 1897–1898 מ"א בודנהיימר מקלן, עיר מושבו.²¹ מטרת הפרסום הפנימי הזה היתה לשמור על הקשר בין ההנהלה בקלן ובין הסניפים הגרמניים ואישיהם הבולטים. מטרה זו לא הושגה, ופרסום ה-*Correspondenz* הופסק; אבל עצם הנסיון הזה מלמד מה שכבר נרמז לעיל, כלומר, שהעיתון המרכזי של הרצל ושל התנועה כולה, *Die Welt*, שנדפס בווינה ונזקק למנויים רבים ככל האפשר כדי להבטיח את קיומו,²² לא השביע את רצונם של ציוני גרמניה.

בקיצור, נוצר מתח של תחרות בין וינה, קלן וברלין – שלא לדבר על המחלוקת בברלין גופה, שנתגלתה כבר מעל דפי ציון. אלה שהתאכזבו מירחון זה ומתפניתו האנטי-הרצליאנית היו מעוניינים לייסד עיתון מרכזי של ה-ZfVD ("ההתאחדות הציונית לגרמניה"), ודווקא בברלין. תוכנית נועזת מעין זו גלגל היינריך לוה כבר ב-1899, כאשר – במקומו של ציון, שהיה כולו לבטאונם של אנשי באמבוס – הגה את רעיון "האוריינט", ירחון לתרבות ולחיי האומה היהודית, שאמר להוציאו בברלין, "משום שבמוקדם או במאוחר יעבור לברלין" גם המשרד של ה-ZfVD, שנמצא עדיין אצל בודנהיימר בקלן.²³ נקל לשער שבודנהיימר לא התלהב מכך, ולרשותו של לוה לא עמדו האמצעים שיאפשרו לו להגשים את תוכניתו לאלתר.

הציונים הפוליטיים בברלין נשארו איפוא עוד כשנתיים בלי בטאון משלהם, עד שהמקרה סייע בידם. בבירת גרמניה קיים היה מאז 1895 "עלון קטן" (*Blättchen*), שהמו"לים שלו חשבו להתקיים על פרסום מודעותיהן של אגודות מקומיות למיניהן,²⁴ ולא דווקא אגודות יהודיות. לפיכך היה גם שמו נייטרלי:

20. ומן ראוי להדגיש, שהלשון העברית של אחד-העם מנעה מרוב ציוני גרמניה היכרות ישירה עם דעותיו.

21. אילוני, עמ' 104, 153.

22. ראה הערה 14.

23. אילוני, עמ' 155.

24. כך היינריך לוה עצמו, ראה *Jüdische Rundschau* (להלן: *JR*), 1935 (32/31), עמ' 19.

אשר לשמות המו"לים והעורכים או הבעלים, יש ודאות רק לגבי האחרון, שהעביר את עיתונו לידי הציונים של ברלין: Hanff sen. & jun. ולא Hauff, ככתוב אצל ואלק (הערה 19 לעיל). ב-*Jewish Encyclopedia* (s.v. Periodicals) מופיע כמו"ל השם Flanter. אני ראיתי את השנתון הראשון של 1896, הנושא את השם *Berliner Vereinsbote*, *Central-Organ für die jüdischen Vereine Berlins* שעורכו E. Flanter, וכן את השנתון 1900, תחת השם *Israelitische Rundschau* שעורכו R. Wohlberg. על העברת העלון לידיהם של ציוני ברלין ראה אילוני, עמ' 157.

"המודיע לאגודות ברלין" (*Berliner Vereinsbote*). אך משנתברר לבעלי העלון, כי רק ארגונים יהודיים פרסמו בו, החלו מדפיסים מדי פעם גם מאמרים על עניינים יהודיים, ואף דיווחו על תערוכת ארץ-ישראל היהודית הראשונה, שהתקיימה בפרבר של ברלין בקיץ 1896 (כחלק מתערוכה כללית גדולה).²⁵ החל ב־1900 (שנתון ו') מתועד שינוי שמו של הגליון ל־*Israelitische Rundschau*.²⁶ במקביל התנהל משא ומתן מייגע בין ציוני ברלין לבין בעלי העיתון, ובינתיים הורגשה הגברת הנימה הציונית בעריכת הטקסט של העיתון. ביום 24 במאי 1901 נתגלתה ראשית הצלחתם של הציונים בקביעת מרותם על העלון: ביום זה הופיע המאמר הראשי הראשון מעטו של היינריך לווה, והגליון נשא מאז את כותרת המשנה "בטאון רשמי של ה־ZVfD". רק אחרי פרעונו של רוב מחיר הקניה²⁷ שונה שם העיתון והוסב סוף־סוף בראשית תרס"ג (אוקטובר 1902) ל־*Jüdische Rundschau* (להלן: *JR*). לא כאן המקום להיכנס לפרטי התפתחותו של עיתון חשוב זה, וייתכן שראוי להקדיש להשפעתו דיון מיוחד.

כמעט באותו המועד שהתנוסס לראשונה השם *Jüdische Rundschau* על בטאונם של ציוני ברלין, הציג את עצמו לפני הקהל גם בית ההוצאה הציוני החדש, *Jüdischer Verlag*, ולא יארכו הימים ובית הוצאה והעיתון יהוו יחדיו את החטיבה התעמולתית החזקה של הציונות הגרמנית.

תחילה לא הודהו שני המוסדות בכיוון משותף ואחיד. ה־*JR* היה בעיקרו עיתון פוליטי, ואילו יוזמי בית ההוצאה, מרטין בובר, כרתולד (ברוך) פייבל, דיוויס טריטש והצייר והגרפיקאי אפרים משה ליליין, העדיפו את טיפוחם של "הערכים הפנימיים של היהדות המתחדשת ברוחה".²⁸ עדות מרשימה לשאיפתם התרבותית הציגו היוזמים בראשית שנת תרס"ג (1902–1903) בצורת שנתון יהודי *Jüdischer Almanach* – שעורכו, ב' פייבל, הכריז עליו כעל "תולדה של הרינסנס היהודי" הרוחני־תרבותי.²⁹ ואכן, לא רק דברי ספרות והגות מצאו את מקומם בכרך הראשון מסוגו,³⁰ אלא העורך הגראפי א"מ ליליין תרם לקובץ עיטורים רבים בסגנונו האופייני, שהקנו לספר לוויית חן מיוחדת. הוא אף השכיל לשלב יצירות של אמנים יהודים ידועי שם,³¹ חלקם כאיור למאמרים על

25. היינריך לווה, *JR* 1935 (32/31), עמ' 19.

26. גליונות רבים משנתון זה נמצאים בספרייתי הפרטית, אך לא ראיתי שנתונים קודמים הנושאים שם זה.

27. אילוני, עמ' 158 ואילך.

28. הניסוח הוא מאת ריכרד ליכטהיים, ראה R. Lichtheim, *Die Geschichte des Deutschen Zionismus* Jerusalem 1954, p. 193 (להלן: ליכטהיים).

29. מהדורה א', "Geleitwort".

30. בין המשתתפים: ישראל זנגוויל, אחד־העם, נ' בירנבאום, ש' ברנפלה, שלום אש, מ"י ברדיצ'בסקי, ח"ג ביאליק, שאול טשרניחובסקי, מרטין בובר, מוריס רוזנפלד, י"ל פרץ, דוד פינסקי, שלום־עליכם ורבים אחרים.

31. יהודה אפשטיין, הנריק גלייצנשטיין, יוסף ישראל'ס, מאקס ליברמן, בוריס שץ, הרמן שטרוק, לסר אורי, מרק אנטוקולסקי, וכמובן א"מ ליליין עצמו.

חיי היהודים לתפוצותיהם וחלקם כתרומת האמן להעלאת רמת הקובץ. מן הסתם התכוונו המו"לים להתמיד בהוצאת ה"אלמנך" מדי שנה בשנה, ועל כן ייזכר גם כאן בין כתבי-העת.

לכאורה עשויה היתה הצלחת הספר לעודד את העורכים להמשיך במלאכתם. אך המציאות היתה שונה. *Jüdischer Almanach* נשאר יחיד במינו – בין משום שנפלה מחלוקת בין העורכים ומעצבי דמותו וכיוונו,³² ובין משום שמגמתו לחיזוק התרבות הכללי-יהודית, המשותפת לזרמים רבים ככל האפשר, לא מצאה קרקע פוריה בגרמניה. "התרבות היהודית לא יכלה לצפות לתקומתה בברלין, ובשפה הגרמנית" דווקא, כפי שהתבטא אחד הצעירים דאז בחריפות,³³ שהיתה אולי מרובה מבקאותו. שכן תרבות יהודית מחודשת אכן החלה משגשג בגרמניה, וכבר באותן השנים המעטות העומדות כאן לדיון (תרס"א-תרס"ג) ראו אור כחצי תריסר פרסומים ציוניים או יהודיים-לאומיים, שבחלקם הנכבד נשאו אופי תרבותי מובהק. אחד מהם נערך אפילו על-ידי עורך ה-*JR* עצמו, היינריך לוה, שבוודאי לא היה חשוד במגמה לערטולה של הציונות מערכי הרוח היהודיים. הכוונה לירחונו של איגוד הסטודנטים הציוני (BJC), שנשא את השם הסתמי *Der Jüdische Student*. הוא נוסד באפריל 1902, ובשל הפסקות בהופעתו, פורסם בשנת 1907-1908 רק הכרך הרביעי. אולם דווקא מעל דפי הירחון "הפנימי בהחלט"³⁴ הזה התאמנו מי שעתידיים היו להיות ראשי הציונים הגרמניים,³⁵ בכתובה ובתכסיסי הוויכוח והשכנוע. לימים הפך הירחון לבטאונו של האיגוד המאוחד של הסטודנטים הציוניים בגרמניה (KJV), והחזיק מעמד עד לתקופת הנאצים.

32. ב־1904 יצאה אומנם מהדורה שניה של כרך זה, אך ללא השתתפות א"מ ליליין ובלי עיטוריו, מה שמרמז כי נפלה מחלוקת בין העורכים. כן הוצאו תרומותיהם של ברנפלד ואחרים – לדברי המו"לים, כדי למעט את משקלם של "מסות תיאורטיות ארוכות" (ולאו דווקא ציוניות). את מקומם תפסו שירים ונובלות, בין היתר של סטפן צווייג, קרל וולפסקהל ועוד משוררים צעירים בלשון גרמנית, שעברה עליהם "תקופה ציונית".

כך ראה ליכטהיים, עמ' 193.

33. "Der Jüdische Student – streng intern". כך הודפס על הדף הראשון של כל חוברת, החל מ־1907. בשל ההפסקות הרבות בהופעת העלון ובשל ריבוי ההתחלות בספירת השנתונים, ניתנת כאן סקירה על גלגולי השנתונים:

שנתון א': אפריל 1902-מאָרס 1903, 12 חוברות חודשיות, בעריכת ה' לוה.

שנתון ב': (Neue Folge I) 1904, רבעון בעריכת ד"ר אמיל כהן, 4 חוברות.

שנתון ג': (Neue Folge II) 1905, רבעון כנ"ל.

שנתון ד': (והתחלת ספירה חדשה: I), ירחון ה-BJC, ומכאן נמשכת הספירה.

35. J. Toury, "Zur Problematik der Jüdischen Führungsschichten im deutschsprachigen Raum 1880-1933", *TAJB für deutsche Geschichte*, XVI/1987, pp. 251 seq., 273

כתב־העת השני שהיה בעל רמה תרבותית גבוהה במיוחד, הוקם בשנת 1902 והיה שונה באופיו מ־*Der Jüdische Student*: הוא דמה למאגאזין יוקרתי, קושט באיורים רבים בטעם טוב ועסק בכל מגוון הגילויים של תולדות ישראל ותרבות ישראל לדורותיהן. שמו היה *Ost und West* ("מזרח ומערב") ומגמתו היתה לאומית־עמונית, כלומר, רחבה וכוללנית יותר מן המסגרת הציונית־פוליטית המוגדרת. בכך דמה ל־*Jüdischer Almanach*, ולפיכך משך אליו משתתפים וקוראים גם מעבר לחוגם הצר של חברי ה־ZvFD. בין המשתתפים לא חסרו אף שמות של אנטי־ציונים מובהקים כמו פרופ' מ' לצרוס ופרופ' לודוויג גייגר, לצד ציונים ידועים כמרטין בובר או מאקס נורדאו. על־מפלגתיות מופגנת זו היתה כנראה גם הסיבה לכך, שאחרי עזיבת אחד המייסדים, דיוויס טריטש, הציוני הפוליטי־מכסימליסטי, נשאר המייסד השני, המתון ממנו בהרבה, ליאו וינץ, לבדו בשטח, ומצא תמיכה למאגאזין התרבותי אצל האיגוד הגרמני של "חברת כל ישראל חברים" (Deutsche Konferenz Gemeinschaft), שלא היתה ידועה דווקא בציונותה. למשך זמן־מה נוספו אפילו דפים אחדים של "ידיעות הוועד המרכזי של כ"ח". עם התמתנות המגמה של *Ost und West*, מציונות נחרצת לעמוניות תרבותית, נעלמו שמות של מחברים מסוימים (טריטש, נורדאו ועוד), אך רוב בעלי היוקרה נשארו: שמעון ברנפלד, נחום גולדמן, נ"מ גלבר, ארנו נאדל, אם להזכיר רק נציגים אחדים של פעילויות תרבותיות שונות ומגוונות. *Ost und West* לא נפל איפוא קורבן למחלוקת פנים־יהודית, אלא הצליח להתעלות מעליה, וזו ראייה שאכן תיתכן פעולה משותפת של כלל ישראל. רק המשבר הכלכלי שלאחר מלחמת העולם הראשונה אילץ את עורכיו לסוגרו, שכן נפסק כל גיבוי מוסדי לעלון, וב־1922 נסתיימו בקול דממה דקה עשרים שנים של הישגים תרבותיים מרשימים.

לעומת זאת נכשל הנסיון להוציא ב־1903 עיתון הומוריסטי־סאטירי, השלומיאל, כאמצעי לתעמולה ציונית. למרות כשרונותיו של עורכו, מאקס יונגמן המסור והמבריק, לא ראה העיתון עדנה ונסחב כשנה ומחצה, עד שאזל הכסף (1905). הנסיונות להחיותו אחרי מלחמת העולם הראשונה (1919–1921) אף הם לא עלו יפה, והעיתון נעלם.

ההצלחה רבה יותר זכה *Jüdische Turnzeitung* ("העיתון היהודי להתעמלות") של אגודת "בר־כוכבא" (נוסד בשנת 1900), שנקרא לפעמים גם "העיתון היהודי להתעמלות וספורט", ונראה שמאז 1922 נתוסף לשם גם כותר עברי: "המכבי". עלון זה הוסיף להתקיים עד לתקופת שלטונו של היטלר. על עיתון בעל ותק מרשים כגון זה אין לפסוח מבלי לתת מושג כלשהו על תוכנו. מעל ומעבר לעניינים המקצועיים שמילאו את רוב דפיו, היה העיתון מודע למטרתו המוצהרת של הספורט היהודי: "הרמת"³⁶ העם בתפוצותיו. ייזכר

36. על משמעות ה"הרמה" ראה מאמרי, "התגוננות יהודית במרכז אירופה, 'הרמה' והגנה",

איפוא כאן מאמר קצר אחד הנושא את השם "ספורט לאומי".³⁷ וזה עיקרו:

יש בספורט מן הבינלאומיות, בדומה לאמנות ולמדע [...] ברם, שורשי [...] תרבות הגוף הם בעמוניות (Volkstum). וליד לאומיות-מלידה מן הסוג הזה קיימת שאיפת הכבוד של האומה [הדגל, קריאות היד ושמחת הנצחון – "ט" [...] אנו הנחנו עתה את אבן היסוד לספורט היהודי. מעתה שוב לא ייאלץ היהודי להעמיד את כוחו ואונו לשירותם של זרים, שתכופות הם עוינים אותנו [...] עתה מתייצבים אנו בזירה כשוויים בין שוויים.

עם שני המפעלים העיתונאיים המצליחים, *Ost und West* ו"עיתון ההתעמלות", הפלגנו הרחק מעבר לתקופה הנדונה כאן. ואולם יש לחזור לשנת 1902 ואל דיוויס טריטש, שפרש מ"*Ost und West*" כדי להתמסר ליוזמה ציונית-מאכסימליסטית חדשה, הפעם בשיתוף עם אלפרד נוסיג. שניהם ייסדו ב-1902 "כתב-עת בחוברות לעת מצוא" תחת הכותרת *Palästina*, והדפיסו בו גם מאמרים על שאלות הגירה כלליות יותר. כן דנו בטרטוריות כגון אל-עריש, וב-1903 גם באוגנדה. המעניין הוא, שחוברות אלו הופיעו בהוצאה הציונית (Jüdischer Verlag), אך הופעתן נפסקה זמן-מה אחרי הקונגרס השישי ("קונגרס אוגנדה").

בהתאם להחלטת הקונגרס הציוני השישי על קידום העבודה המעשית בארץ-ישראל, ניגשה הוועדה שהוקמה למטרה זו (פרנץ אופנהיימר, אוטו וארבורג וזליג סוסקיין) לייסוד כתב-עת שיעסוק בפרסום המחקרים על עבודת הפיתוח המעשית בארץ-ישראל. בעקבות הרומאן של הרצל קראו לכתב-העת החדש *אלטניילאנד* (1904–1906), וניתן לראות בו את המשכו של כתב-העת הקודם תוך כדי הדגשת הכיוון המעשי-מינימליסטי. מובן שכתב-עת זה הופיע ב-*Jüdischer Verlag*, והחל בשנתון הרביעי נקרא על חוברותיו שוב השם *Palästina* (1907). אך הפעם שימש כבטאון רשמי (פחות או יותר) של ההסתדרות הציונית. עורך השנתון של 1907 היה יעקב טהון. את שאר השנתונים ערכו פליקס טיילהאבר הצעיר מבאוואריה (עד 1910) ואדולף ביהם (עד 1912). מאז חלה הפסקה בהופעת כתב-העת עד לאחר מלחמת העולם הראשונה.

ילקוט מורשת מ"ב, 1986, עמ' 7 ואילך.

³⁷ Jüdische Turnzeitung, Monatsschrift für die Körperliche Hebung der Juden, Jahrgang XIII, 1912, pp. 89 f. המחבר של הרשימה המצוטטת הוא ד"ר פריץ לנר (Löhrner-Beda), אחד ממייסדי "ברי-כוכבא" בווינה, ומן הציונים הצעירים מסביב להרצל. היה עסקן ספורט בווינה עד לימי היטלר. לפרנסתו עסק המשפטן בכתיבת סאטירות לקברט ותמלילים לאופרטות, בין היתר בשביל פרנץ ליהאר. ב-1938 איחר את המועד לצאת מווינה והלך לבסוף – בדרכם של כה רבים – לביכנוואלד ולמשרפות אושוויץ... התיאוריה על העמוניות, הלאומיות והלאומנות שניסה לפתח במאמר הנ"ל, לא היתה מקורית במיוחד, ומכל מקום מותר לתהות אם גרמה לציונות יותר תועלת מנזק.

שני כתבי-העת האחרונים, שנוסדו אף הם בין השנים 1900 ו-1904, הם מיוחדים במינם, הן בכיוונם והן באישיות עורכיהם. הכוונה לשבועונים (השונים מאוד באופיים): *Frankfurter Israelitisches Familienblatt (FIF)* ו-*General-Anzeiger für die gesamten Interessen des Judentums (GAJ)*. כתב העת השני לא היה ציוני, ואולי דווקא בשל כך היתה השפעתו הפרו-ציונית רבה מאוד. עורכו ומעצב אופיו היה הרופא בעל הנטיות הסוציאליות, ד"ר יוליוס מוזס, יליד חבל פוזנא, שפעל בשכונות העוני של ברלין. מוזס היה בעל מודעות כלל-יהודית ברורה ומבוססת, שהתלכדה לבסוף עם מצפונו הסוציאלי לסוג של סוציאליזם עמוני, לאו דווקא מארכסיסטי – עד שלבסוף הצטרף למפלגה הסוציאלי-דמוקרטית הגרמנית ונטש את הפעילות היהודית, אך לא את תודעתו היהודית.³⁸

מעל דפי עיתונו תמך מוזס בכל החוגים המקופחים, שלא היו מיוצגים במסד הקהילתי והארגוני – למשל בעלי-המלאכה העצמאיים שנאבקו על קיומם הכלכלי ועל האפשרות לקבל עבודה מידי מעבידים יהודים ומוסדות קהילתיים. הוא היה לשופרם של אלה שבאו מחבל פוזנא לערים הגדולות, ובעיקר לברלין, כדי למצוא לעצמם פרנסה שקופחה בחבל הולדתם על-ידי האנטישמים והלאומנים הפולנים והגרמנים כאחד, וכדי לתת לילדיהם חינוך טוב ואפשרות לעליה חברתית. ברם, לעתים תכופות נתקלו בכרך בתנאי עבודה ובאורח חיים, שלא הצליחו להסתגל אליו ולא השיגו את מבוקשם. מוזס וה-*GAJ* היו להם לשופר. במידה שבעלי דעות יהודיות-עמוניות או ציוניות קופחו על-ידי מוסדות המסד, לחם מוזס את מלחמתם ועודד כל נסיון להתארגנות יהודית-עמונית. ביחסו לארץ-ישראל היה ער במיוחד לנסיונותיו של פרנץ אופנהיימר, כמוהו רופא וסוציולוג, למצוא צורות התיישבות חברתיות חדשות בארץ-ישראל. בדרך זו תרם עיתונו של מוזס תרומה לא מבוטלת להפצת התכנים הסוציאליים-עמוניים של הציונות בימי העליה השנייה. מבחינה זו נראה מוצדק להזכיר את העיתון הזה ואת עורכו במסגרת סקירה על העיתונות הציונית – או לפחות הלאומית-יהודית.³⁹

ואם כוללים את עיתונו של יוליוס מוזס בסקירה זו, על אחת כמה וכמה יש ליעד מקום של כבוד ל"עלון למשפחה של פרנקפורט" (ה-*FIF*). ארתור

38. על יוליוס מוזס הברלינאי (ואין להחליפו בציוני ממאנהיים בעל אותו שם) ראה Kurt Nemitz, "Julius Moses' Weg zur Sozialdemokratie", *JIDG*, Tel-Aviv, Beiheft 2 (1976/77); Daniel S. Nadav, *Julius Moses und die Politik der Socialhygiene in Deutschland*, Bleicher-Gerlingen 1985, passim

39. שני המחברים המצוטטים בהערה הקודמת מסתמכים הרבה על המחקרים שלי, ובכל זאת אינם מקבלים את הגדרתי, שמוזס היה למשך שנים אחדות "הציוני הסוציאליסטי הראשון" מבין ילידי גרמניה. כיום אני מוכן להסתפק בכינוי national jüdisch עבורו, עד 1910 לערך, וכבעל תודעה סוציאליט עמוקה.

האנטקה, היו"ר הראשון של ההתאחדות הציונית לגרמניה (*ZVfD*), שיבחה את "מגמתיו הלאומיות הטהורות" והעלה על נס את "כוחו התעמולתי" ואת השפעתו, "בעיקר בדרום-מערב גרמניה".⁴⁰ מגמת העיתון הזה היתה ציונית-דתית, ולמעשה הוא היה הראשון מבין בטאוני "המזרחי" בגרמניה. אפס, לא מפלגה או סיעה יזמה את ייסוד השבועון, כי אם אדם צעיר ופעלתן בשם סאלי גייס (*Geis*),⁴¹ שהגיע אך זה עתה מעיר הולדתו מאגדבורג לפרנקפורט כדי לעבוד שם בבית מסחר סיטונאי. אך מורשת עיר הולדתו השפיעה עליו גם על גדות הנהר מיין: מאגדבורג היתה עיר בעלת ותק ויוקרה בתולדות העיתונות היהודית – שם יסד לודוויג פיליפסון את עיתונו רבי-השנים *Allgemeine Zeitung des Judentums*; שם ערך הרב מ' ראהמר את ה-*Israelitische Wochen-schrift* בתוספת ה-*Literaturblatt*, ושם, תחת עינו הפקוחה, החל לווה את פעולתו כעיתונאי. במאגדבורג הושפע גייס רבות מלווה, שהיה מבוגר ממנו בארבע שנים, ובהשפעתו של זה היה בתחילה לציוני נלהב, ובפרנקפורט הלך בעקבות לווה גם בשטח העיתונאות הציונית. במחצית השניה של שנת 1903 ייסד את השבועון הציוני-דתי (*FIF*). הופעתו הרגיזה את החוגים האולטרה-אורתודוקסיים מייסודו של רש"ר הירש, באותה המידה שהרגיזה את הרוב הליברלי האנטי-ציוני של קהילת פרנקפורט על המיין, הן בשל העזתו של העורך הבלתי ידוע, והן בשל הצלחתו המידית של המפעל העיתונאי.

קשה להבין, כיצד הצליח אדם ללא תמיכה ציבורית רחבה – שכן ציוני פרנקפורט המאורגנים מנו בראשית המאה רק "קומץ קטן ביותר" של אנשים⁴² – לגייס כספים ולמצוא כתבים מוכשרים שיסייעו במלאכתו, ומהיכן נמצאו פתאום המנויים והמספר הבולט של מפרסמים עסקיים ומסחריים (לאו דווקא יהודים!). אך הדבר קם ונהיה. גייס הוציא לאור במשך כ-20 שנה עיתון על רמה גבוהה למדי, שרכש לו עד מהרה מוניטין בעולם היהודי כולו.

מתוך עלעול בשנתונים הראשונים של השבועון מסתבר, כי גייס השכיל לפנות במדורים מיוחדים לחוגים אינטרסנטיים מגוונים: אל המחנכים וההורים (מדור "Schule und Haus") ואף אל חוגי הצעירים (מדור "Jüdische Jugend"). יתרה מזו, הוא ידע להפעיל נשים שומרות מצוות לכתיבת מאמרים על ענייני האשה היהודית בהיסטוריה ובחיי היום-יום. כן השכיל לקבל מאמרים מאנשים בעלי שם ומעמד, כגון הרב ד"ר י' אונה במאנהיים. אך סופרו המובהק

40. מתוך נאומו של ארתור האנטקה בפוזנא (27.5.12), המובא במלואו בספרו של ליכטהיים (ראה ליכטהיים, עמ' 175 ואילך).

41. פרטים ביוגרפיים על גייס (כך! Saly Geis) אצל Paul Arnsberg, *Geschichte der Frankfurter Juden*, כרך ג', עמ' 146 ואילך. חבל שהפרטים הביורביבליוגרפיים הנוגעים לנושא שלנו אינם מדויקים דיים. יש איפוא להיעזר בנקרולוג על גייס בבטאונה של התאחדות עולי מרכז אירופה: p. 10, 22.2.63, MB, Tel-Aviv.

42. כך ארנסברג (כבהערה הקודמת), ונראה שכאן תיאורו מהימן יותר.

של העיתון היה מי שחתם תחילה בשם יעקב בן-אליהו, עד שנתגלה כעבור זמן-מה כפילוסוף הצעיר יעקב קלצקין. כל חשבון הנפש של קלצקין עם מורו, הפילוסוף הדגול הרמן כהן, מצוי בכרכים מהשנים 1904–1905 של *FIF*. קצרה היריעה מלפרט את התפתחות עיתונו של גייס. ההצלחה האירה לו פנים עד לימי מלחמת העולם הראשונה ועד בכלל. ברפובליקת ויימאר שינה השבועון את שמו ונקרא עתה *Neue Jüdische Presse* (1919–1922), אלא ששינוי השם שם קץ למזל, שלא בגד בו עד אז. בימי האינפלציה נאלץ גייס לסגור את מפעלו העיתונאי – וייתכן שמחלת עיניו זירזה את החלטתו למהר ולעלות ארצה-ישראל. הוא השתכן בירושלים, ושם גם נפטר בשיבה טובה, אם כי בעיוורון גמור, בשנה ה-90 לחייו (פברואר 1963).

ג. תקופת וולפסון⁴³

בסקרנו את העיתונים והירחונים המצליחים, שהתמידו בהופעתם מראשית המאה ועד מלחמת העולם הראשונה, או אף מעבר לה, עברנו בהרבה את תחום הזמן של תקופת הרצל, אך עוד לא יצאנו ידי חובת האזכור של הייסודים החדשים בין השנים 1905 ו-1914. לגבי תקופה זו יש להדגיש תחילה את העברת המערכת של העיתון הרשמי *Die Welt* מווינה לקלן (בשלהי 1905), ומשם לברלין (1911–1914, בעריכת ריכרד ליכטהיים וקורט בלומנפלד). שם הוסיף עיתון התנועה להופיע עד שנפסקה פעילותו לאחר פרוץ מלחמת העולם הראשונה.

העובדה שמערכת העיתון הזה נדדה מווינה לגרמניה, ואחר כך בגרמניה גופא בעקבות "הוועד הפועל המצומצם", לא הגבירה את תפוצתו והשפעתו. לעומת זאת התחזק מעמדו של ה-*JR* בקרב ציוני המדינה, אף כי לא הושגה המטרה, שכל אחד מחברי הסניפים הציוניים ברחבי גרמניה יהיה מנוי על העיתון. לעומת מעמדם של העיתונים הגדולים והמרכזיים (*FIF*, *Palästina*, *Die Welt*), מחווירות היוזמות החדשות לייסוד כתבי-עת ציוניים. למעשה ניתן להזכיר עד 1912 רק שני פרסומים חדשים, ושניהם נדפסו דווקא על טהרת הלשון העברית. ולא עוד, אלא שהיוזמים יצאו מחוגי המהגרים או האורחים ממזרח אירופה, שהתקבצו אז בצפונה של ברלין. מן הסתם יש להניח, שגם הקוראים השתייכו ברובם המכריע לחוגים אלה, בין אם בגרמניה ובין אם בארצות מזרח אירופה. לפי השקפותיהם שייכים שני כתבי-העת העבריים למחנה הלאומי-מסורתי, אך הם לא דמו זה לזה בכיוונם או אף בחוג משתפתיהם. תחילה ראה אור העתיד (תרס"ח, 1907–1908), שהגדיר את עצמו כ"מאסף ספרותי-מדעי לברור ענייני היהדות והיהודים". שם העורך לא נזכר אף לא

43. ראה מרדכי אליאב, *דוד וולפסון, האיש וזמנו*, ירושלים תשל"ז.

באחד מששת הכרכים, ורק שם הוצאה ("סיני" ברלין, בהשתתפות "תושיה" וארשה) התנוסס על דפי השער של הכרכים מהשנים תרס"ח, תרס"ט, תר"ע/תרע"א, תרע"ב. ייתכן שיצאו – או הוכנו להוצאה – עוד כרכים (תרע"ג, תרע"ד),⁴⁴ שכן במהדורה השנייה שלאחר המלחמה (ברלין תרפ"ג) נכללו ששה כרכים של העתיד.⁴⁵

בין משתתפי העתיד בולטים שמעון ברנפלד, שמעון דובנוב, א' קורלניק, מ"י ברדיצ'בסקי, ראובן בריינין, משה קליינמן וש"י איש הורביץ, שלפי סימנים אחדים היה הוא אחד מאנשי המערכת. היו עוד משתתפים בעלי שם, כגון מ"ל ליליינבלום, שלמאמרו "על הרבנות והחסידות" נתלווה הספד על פטירתו. שמות אלה מוכיחים את רב-גוניותה של קשת הדעות והגישות היהודיות והלאומיות (ולאו דווקא ציוניות-פוליטיות), שמצאו ביטוי במאסף זה. תרומה חריגה לקובץ, אך מעניינת מאוד, תרם יוסף קלויזנר, שהסכים להדפסת חיבורו "ישו הנוצרי" בתור מדור מיוחד (בספרור נפרד), כמעין ספר בהמשכים. רק בכרך ד' נשמטה תרומתו של קלויזנר לטובת מדור מיוחד ורחב היקף "על היהדות ועתידותיה". במדור זה השתתפו, בין השאר, אף אנשים כפרופ' לודוויג גייגר, מראשי היהודים הגרמניים המתבוללים, לצד ציונים מדיניים כנחום סוקולוב, ואנשי רוח כמרטין בובר, שהשקפותיו על החסידות כלל לא היו מקובלות על עורכי העתיד. אכן, היתה זאת באמת כמה לליבון דעות מדעות שונות, והצלחת הקובץ היתה ניכרת למדי. מכל מקום, אחרי מלחמת העולם הראשונה העזו המו"לים להדפיס את כל ששת הקבצים בהדפסה מחודשת ("הוצאה שנייה") ללא תוספת או שינוי.⁴⁶

הפרסום השני, שראה אור בברלין בלשון העברית ונשא את השם העברי, החל מופיע כשבועון בסוף שנת 1910 (תרע"א), והיה לאחר זמן לדר-שבועון. לא מן הנמנע הוא, שהעברי תוכנן על-ידי אנשי "המזרחי" כתגובה על הצלחת העתיד, החופשי יחסית בדעותיו. מכל מקום, יש סמיכות פרשיות מסוימת בין שני כתבי-העת הנ"ל. ואולם העברי היה הרבה יותר עקבי בשמירת הקו שהותווה לו על-ידי עורכו, ר' מאיר ברלין ("Herr M. Berlin"), שישב אז בשכונה הצפונית של בירת גרמניה, ברובע המהגרים ממזרח אירופה. הוא היה בנו של הנצי"ב, ועתיד היה להתכנות ר' מאיר בר-אילן. העברי הופיע בברלין עד לאחר פרוץ מלחמת העולם הראשונה. ב-1916 עבר ר' מאיר ברלין לניו-יורק וחדש שם את הופעת כתבי-העת עד 1922.

44. לפי דברי העורך בכרך ה, נתחברה ההקדמה בימי מלחמת הבלקנים, כלומר 1912-1913.

45. בהוצאת בנימין הרץ, ברלין-וינה, תרפ"ג. מכל מקום הופיעו הכרכים א'-ה' בשנה זו. לפי גצל קרסל, "Newspapers and Periodicals", Enc. Jud. I, הופיעה "המהדורה השנייה" בין 1922 ל-1926. את השנתון האחרון של מהדורה ב' לא ראיתי, ולכן אין בידי לתקן את תאריך הסיום של קרסל.

46. השווה עם ההערה הקודמת.

מגמת העברי נקבעה על-ידי העובדה, שרבים ממאמריו נכתבו בידי מאיר ברלין עצמו, אשר חתם עליהם בקיצור שמו או בראשי תיבות. בין שאר משתתפי הפרסום ניתן להזכיר את ההיסטוריון זאב יעבץ, את המשורר דוד שמעזנוביץ (שמעוני), את ד"ר י"מ זלקינד ואת ד"ר הירש הילדסהיימר, שלבו היה פתוח לכל ענייני כלל ישראל, מעל ומעבר לתחומים מפלגתיים. ואולי מן הראוי להזכיר במיוחד מאמר אחד מאת "רב צעיר" (ר' חיים צ'רנוביץ), "על החינוך", ולוא רק כראיה, שהעורך נתן רשות דיבור לאנשים שדעותיהם לא נתקבלו על לב כל חברי "המזרחי", אף כי בעיקרו של דבר לא סתה מגמתו של העברי מקווי היסוד של המפלגה.

השתתפותו של הירש הילדסהיימר בהעברי, והדפסת מאמרו של לודוויג גייגר בהעתיד, היו הסימנים היחידים הקושרים את כתבי-העת העבריים אל תושביה היהודים הקבועים של ברלין. מן הסתם היו תוכנם ולשונם למעלה מיכולת קליטתם של ציוני גרמניה, ואף של רוב הדתיים ביניהם. מכל מקום, אין לראות בשני הפרסומים הללו מבשרי התעוררות בשדה העיתונות של ציונות גרמניה. ובכל זאת חלה לפתע התעוררות כזאת במרוצת שנת 1913, ולפתאומיות המפתיעה יש לבקש הסבר.

את הגורם המכריע לשיתוק היוזמה העיתונאית במחנה הציוני בגרמניה אין לבקש דווקא במבוכה אשר השתררה בתנועה הציונית אחרי מות הרצל. כי מצד אחד נוסדו מ-1904 ואילך אי-אלה כתבי-עת, כגון *Palästina* והקבצים העבריים שנסקרו לעיל,⁴⁷ ומאידך גיסא שגשגה באוסטריה ובבוהמיה-מוראביה עיתונות יהודית-לאומית וציונית בלשון הגרמנית, ואף אל גאליציה ובוקובינה הגיעה התעוררות זו.⁴⁸ מה שהתסיס את חיי היהודים בקיסרות ההאבסבורגית היה במידה רבה פרי יוזמתן של קבוצות לאומיות-אוטונומיסטיות, אשר ביקשו להשפיע בווינה ובמוראביה, ולית מאן דפליג, בגאליציה ובבוקובינה, על התארגנותם הפוליטית-הכללית של היהודים כמיעוט בין שאר מיעוטי האימפריה. אף חלק ניכר מן הציונים המאורגנים באוסטריה ראה בעבודת ההווה הפוליטית אתגר חשוב.⁴⁹ אתגר זה לא פעל בקרב ציוני גרמניה,⁵⁰ והתעוררותם לפעילות עיתונאית מחדשת חייבת היתה לבוא מכיוון אחר.

47. ולשם שלמות ייזכר גם "השנתון לציונות מדעית": *Jahrbuch für wissenschaftlichen Zionismus* (ed. Lazar Schön), Würzburg 1905.

48. ב-1907 נוסד בווינה ה-*Jüdische Zeitung* ובפראג ה-*Selbstwehr*. וראה עליהם טורי, העיתונות היהודית, פרקים ז'-ט'.

49. על הנסיונות הכושלים בגרמניה ראה טורי, "נסיונות לניהול מדיניות יהודית עצמאית בגרמניה", ציון, חוברת כ"ח (ג'-ד'), עמ' 165 ואילך.

50. אלא שהם נוהרו בצעדיהם והפרידו בין התחומים על-ידי ייסוד ארגונים ייחודיים לפעולה פוליטית-כללית.

ד. המשבר של שנת 1912-1913 והעיתונות הציונית

התעוררות העיתונות הציונית בגרמניה נבעה מן ההתנגשות הארגונית-אידיאולוגית החריפה, שהתפתחה מאז שנת 1912 בין "היהודים אורחי גרמניה" המאוגדים ב"אגודה המרכזית" (CV) ובארגונים אחרים הקרובים לה, ובין הדוגלים בלאומיות היהודית. חיכוכים שגרתיים בין המחנות היריבים התחדדו אז והיו למשבר גלוי וחרیف. אליבא דאמת יצאה הדחיפה הראשונית להתפרצות הפולמוס דווקא מצעירי המחנה הציוני, ובראש כולם המזכיר הכללי החדש – קורט בלומנפלד. הוא ותומכיו העמידו עצמם כנגד "הציונים הוותיקים" (Alt-zionisten) כגון אדולף פרידמן, פרנץ אופנהיימר, קארל לוי, מאקס בודנהיימר, הרמן שטרוק ועוד, שמצאו סיפוקם בפעילותם להתעוררות התודעה היהודית ולסיוע התיישבותי בארץ-ישראל ליהודים שעלו בחוסר כל, בעיקר ממזרח אירופה. מאידך גיסא לא סיפק הקו הפלשתני-נוצטרי של בלומנפלד גם ציונים ותיקים כאלפרד קלי ומאקס קולנשר, שדגלו בפעילות ציונית מירבית דווקא בקהילות היהודיות בכל אתר ואתר, כלומר אף בארצות הגולה. הם רצו להגשים את החלטת הקונגרסים על "עבודת ההווה" ועל "כיבוש הקהילות", וביקשו להפוך את קהילות ישראל ל"חבורות עם" (Volksgemeinden). לימים התגבשה סביבם "מפלגת העם היהודית" (Jüdische Volkspartei) שלא כאן המקום לעסוק בה.⁵¹ גם בקרב הסטודנטים הלאומיים ניכר הפילוג בין "איגוד הסטודנטים היהודים" (ה-VJS), המתון-לאומי, לעומת "ברית הסטודנטים היהודים" (ה-BJC) האקטיביסטית בנוסח בלומנפלד. האיחוד ביניהם ערב מלחמת העולם הראשונה לאיגוד אחד (KJV) סימל למעשה את נצחון הקו של בלומנפלד בתוך הציבור הסטודנטיאלי. אפס, למעשה אושר קו זה כבר ב-1912, כאשר "יום הצירים" הציוני בפוזנא קיבל את ההחלטה הנוקבת, שמעתה מוטלת החובה על כל אחד מציוני גרמניה ליחד מקום לארץ-ישראל בתכנון דרך חיו.

ההחלטה הזאת הרגיזה את דוברי הרוב הלא-ציוני בקרב יהודי גרמניה, אשר האשימו את הציונים כי במו ידיהם מסייעים הם לאשש את טיעוניהם של האנטישמים המבקשים לעקור את היהודים ממולדתם הגרמנית. זה קרה באווירה כללית שהיתה מחושמלת בלאו הכי על-ידי התקפות הציונים על אישים מכובדים בציבוריות היהודית, וביניהם מקורבי חצר המלכות, כגון ל"מ גולדברג, נשיא לשכת "בני ברית" ו"כי"ח" בגרמניה, או ג'ימס סימון, מראשי אגודת "עזרה", אף הוא ממקורבי הקיסר הגרמני. גולדברג נאלץ לפנות את מקומו בנשיאות "בני ברית",⁵² ואילו סימון וידידו ועוזרו פאול נתן, שהיו מעורבים

51. הדוברים העיקריים, לבד מאלפרד קלי ומאקס קולנשר, היו גוסטב ויטקובסקי, שנפטר בטרם עת, וגיאורג קארסקי. הקבוצה הזאת יסדה בטאון משלה רק בשנת 1931:

Berliner Jüdische Zeitung, ועניינה חורג ממסגרתה של סקירה זו.

52. במקומו נבחר ברטולד טימנדורפר לנשיא "בני ברית", שגילה בתפקידו אחריות כללי-יהודית למופת והצליח להרחיק את "בני ברית" מן הסכסוכים הפנים-יהודיים. כך

ב-1913-1914 ב"ריב הלשונות" מסביב לטכניון בחיפה, נעלבו קשות בשל דחיית כל ההצעות לפשרה מצד הציונים והמורים בארץ-ישראל, עד כי חל ניתוק גמור ביחסיהם עם הציונים.⁵³

כאילו להכעיס הופיעו גם במישור האינטלקטואלי שני אישים, אשר פרי עטם חולל ויכוח פומבי רב-היקף בציבוריות הגרמנית הכללית, שנושאו – היהודים והשפעתם. האחד היה היהודי מוריץ גולדשטיין, פובליציסט ועורך ספרים בעל מוניטין, שנתן פרסום למחשבותיו הנוגות על המשקל הרב של סופרים ואמנים יהודים בחיי התרבות הגרמניים. מאמרו מצא הסכמה רבה מצד לא-יהודים ואנטישמים – ודחיה מצד רוב רובם של היהודים (1912).⁵⁴ ויכוח דומה, ארוך יותר ונוקב יותר, התעורר כבר שנה קודם לכן (ואולי זירז את גולדשטיין לפרסום מחשבותיו) על-ידי ההיסטוריון הלא-יהודי ורנר זומבארט. בספרו על תפקיד היהודים בחיי הכלכלה המודרניים, ייחס זומבארט ליהודים מחשבה כלכלית המאופיינת על-ידי "רוח נוודות המדבר", שכביכול סייעה להם לעלות לגדולה מאז התפתחותו המחודשת של המסחר הבינארצי בשלהי ימי הביניים, ובעיקר מראשית הקפיטליזם הקמאי ועד לשיא הקפיטליזם המודרני. אף תיאוריה זו זכתה לתשבחות מצד האנטישמים – ומצד הציונים. ואילו "היהודים הגרמנים" דחו את התיזות של זומבארט כבלתי מדעיות וכנסיון לתעמולה אנטי-יהודית במסווה של מדעיות "אובייקטיבית".⁵⁵

זאת היתה איפוא האווירה הציבורית שבה נתקבלה ב"יום הצירים" של פוזנא ההחלטה על חיובם של ציוני גרמניה לכלול בתוכנית חייהם התייחסות ריאליית לארץ-ישראל. נקל להבין שהציבור הלא-ציוני והאנטי-ציוני בגרמניה ראה בלאומיות היהודית הנחרצת הזאת גורם המקעקע את הקרקע האידיאולוגית שלהם. "האגודה המרכזית" (ה-CV) אישרה איפוא באסיפת הצירים שלה בברלין ב-30 במרס 1913 את ההחלטה הנוקבת, שציוני המקבל את העקרון הנ"ל של פוזנא, אין לו חלק ונחלה ב-CV, משום שהוא דוחה בכך את הסעיף הראשון בתקנון ה-CV, הדוגל בטיפוח התודעה הפטריוטית הגרמנית. על כך הגיבו הציונים בהצהרה, שחבריהם, אשר השתייכו עד כה גם ל-CV, חייבים לעזוב אגודה זו, שכן תוקם עתה התאגדות כוללת ונייטרלית של היהודים,⁵⁶

53. נשמר בלשכות "בני ברית" מקום מפגש להידברות שקטה בין מנהיגי המחתות. עד למועד זה היו היחסים חיוביים למדי, או לפחות קורקטיים. ראה משה רינות, חברת העזרה ליהודי גרמניה ביצירה וכמאבק, ירושלים תשל"ב.

54. על ויכוח זה ראה Moritz Goldstein, "German Jewry's Dilemma – The Story of a Provocative Essay", *Yearbook L.B.I.*, London 1957 (II).

55. אליבא דאמת לא טרח זומבארט להפעיל את מנגנוני הבקורת ההיסטורית, אלא ערכב סברות ועובדות, שמועות וסטטיסטיקות מפוקפקות. ואף כי יש בספרו גם דברים נכוחים, דבק במסקנותיו יותר משמץ של כוונות זדון, המתבררות והולכות בספריו המאוחרים יותר.

56. אגודה זו, שנוסדה באביב 1913 בראשות ד"ר קליי, נשאה את השם המסורבל:

אשר תיטיב לפעול מן ה-CV העקר למען שמירת זכויותיהם של כל היהודים בגרמניה. אפס היתה זאת תקוות שוא. ההתאגדות החדשה הוסיפה אך רוגז ופילוג ולא הועילה לאיש. לעומת זאת שפר גורלו של מעשה הייסוד השני של הציונים האקטיביסטים הצעירים, שקם אף הוא באביב 1913. או נוסדה אגודת הנוער הציונית "תכלת-לבן", שהתפשטה במהירות למקומות רבים בגרמניה, והיתה מכשיר תעמולה וגורם חינוכי ממדרגה ראשונה, שדחף את הנוער לפעילות ולהתלהבות. "האגודה המרכזית" הודאגה מן התסיסה במחנה הציוני עד כדי כך, שאף היא מצדה נאחזה בקנה הרצוץ של ייסוד ארגון ייחודי משלה, שמטרתו האחת: מאבק נגד הציוניות. כך הגבירה עתה "הוועדה האנטי-ציונית" (שהתארגנה מאז סתיו 1912: Antizionistisches Comité) את פעילותה בכתב ובעל־פה, ובין 1912 ל-1914 עסקו שני הצדדים בעיקר בהתקפות הדדיות, והרבו מחלוקת ומבוכה.

הפעילות המוגברת מצאה את ביטויה אף בשדה העיתונות הציונית, וחלה התעוררות שגרמה לייסודם של מכשירי תעמולה ובטאונים חדשים. הפרסומים שהחלו מופיעים ב-1913 בתוך האווירה שתוארה לעיל היו שונים באופיים מן העיתונים הציוניים שקדמו להם. ואולי בכך טמונה גם הסיבה להצלחתם היחסית של אחדים מהם. בתקופה זו נוסדו מצד אחד בטאונים של ארגונים ציוניים לסוגיהם, או של זרמים לאומיים ספציפיים, ומאידך גיסא החלו מופיעים עלונים בעלי צביון לוקאלי מיוחד.

אשר לבטאוניהם של קבוצות וארגונים בעלי צביון מיוחד, שראו אור עד לפרוץ מלחמת העולם הראשונה, ניתן אולי להסתפק כאן במניין סתמי של שמם וכיונם, שכן חשיבות סגולית לא היתה להם מחוץ לחוג הצר שממנו יצאו. האחד היה עלונה החודשי של "ברית הרצל" (*Herzl-Bund-Blätter*, ברלין 1913-1918). "ברית הרצל" נוסדה בברלין בשנת 1910 ואיגדה בתוכה מועדונים שקמו מאז 1907 בערים גרמניות גדולות. היא היתה בבחינת חיקוי לאיגודי הסטודנטים, אלא שהחברות בה היתה ייחודית לצעירים מחוגי המסחר והבנקאות.

העלון השני השייך לסוג זה של פרסומים היה בעל צביון אחר לחלוטין. היה זה בטאונה של קבוצה לאומית-סוציאליסטית, שנשתה יותר לטרטוריאליזם מאשר לציונות הפוליטית, אף על פי שראש הקבוצה, פריץ מרדכי קאופמן (1888-1921), היה אחד מראשוני הציונים הגרמנים. תוך כדי היכרותו עם יהודי מזרח אירופה הגיע לדעות לאומיות-עמוניות ואף סוציאליסטיות-עמוניות, שחרגו מן האידיאולוגיה הציונית הרשמית, וביקש לתת להן מהלכים בירחונו

Reichsverein Deutscher Juden zur Wahrung der Rechte der Juden, sowie zur Förderung gemeinsamer Arbeit auf politischem, wirtschaftlichem und kulturellem Gebiet.

גם "אמת הכלל" וגם "עיר מקלט", ופירושים אלה מספיקים אולי כדי לאפיין את דעותיהם האוטופיסטיות של קאופמן וחוגו. כותרת המשנה של הפרסום רק מחזקת רושם זה: הוא מתיימר להיות "סקירה כלל-יהודית לתרבות ולמדיניות בישראל". תוכנית הירחון מסתכמת במשפט הראשון של מאמר הפתיחה: "אנו רוצים לסלול דרכים חדשות בשביל יהדות (Judenheit) המערב לקראת יהודיות (Jüdischkeit) חזקה יותר, שתלכד את כל העם כולו."⁵⁷ כאחד האמצעים לכך נראה להם טיפוח לשון האידיש. בין משתתפי הירחון, שממנו הופיעו עד סוף יוני 1914 כ-15 חוברות, בולטים שמות כדב (בער) ברוכוב, ברל לוקר, נחום גולדמן, נתן בירנבאום, ומקרב היהודים ילידי גרמניה, בעיקר המשוררים לודוויג שטראוס וארנולד צווייג. למרות חוג המשתתפים המרשים לא זכה הירחון לתפוצה ולהשפעה הראויות לרוח ההתלהבות שמתוכה נוצר.

הבטאון השלישי שהחל לפעול ב-1913 צמח מתוך תנועת הנוער הציונית "תכלת-לבן", שייסודה הוכר כבר לעיל. *Blau-Weiss Blätter* הופיעו עד 1919.⁵⁹ מתוך רשימות המדריכים וכתובותיהם בולטת ביתר שאת הזיקה לאיגודי הסטודנטים הציוניים. בין מייסדי "תכלת-לבן", שיזמו וארגנו גם את הוצאת העלונים, בלטו אחדים מראשי האיגודים הסטודנטיאליים (שהחלו מתאגדים דווקא בשעה זו בארגונם האחיד - KJV), ולדוגמא ייזכרו ד"ר אדלברט זק"ש כמייסד וראש התנועה, וד"ר פליקס רוזנבלית, ששקד, ראשון, על הוצאת *Blau-Weiss Blätter*. הוא נודע לימים בשם פנחס רוזן, וכיהן כשר המשפטים הראשון של מדינת ישראל.

ב-KJV, "ברית הרצל" וב"תכלת-לבן" עלה על הבמה דור חדש של פעילים בעלי יוזמה, שעתידיים היו להוות את השכבה המנהגת בתנועה הציונית בגרמניה. וכשם שקורט בלומנפלד הצעיר לא היה ברלינאי מלידה וידע להעריך את הכוח הגלום בערי המחוז ובפרוזות, כן הצליחו אנשי ה-KJV באוניברסיטאות הגרמניות המפוזרות על פני המדינה כולה לעורר תסיסה ארגונית מקומית. ויש כנראה קשר מסוים בין עליית הצעירים לבין הסוג השני של כתבי-העת הציוניים שנוסדו ב-1913 - העיתונות הפרובינציאלית. לכאורה לא היה בזה חידוש גדול, שכן נזכרו לעיל כבר השבועון הפרנקפורטי הקרוב לחוגי "המזרחי", *Frankfurter Israelitisches Familienblatt*, וכן שני העיתונים של

57. המו"ל הרשמי היה קרוב משפחתו של יוליוס קאופמן, שכן לא מלאו לו למדכי ק' עשרים וחמש שנים, כנדרש לפי החוק.

58. Die Freistatt, April 1913 (no. 1), p. 2. הצהרה תוכניתית זו תתומה: "המו"ל והמערכת".

59. הכוונה היתה להוציא חוברות אלו כירחונים, אך למעשה לא היתה הופעתם סדירה, בעיקר בשנות מלחמת העולם הראשונה, כשרוב המדריכים היו מגויסים. אחרי סיום המלחמה באו במקומם "עלוני מדריכים", שיצאו לאור לעת מצוא.

ברסלאו: ארבעת הגליונות של *Der Zionist* (1901) ועיתונו הכללי-יהודי של לואי נוישטאדט, *Jüdisches Volksblatt*. כאמור, האחרון לא תמך בשנים 1912-1914 באקטיביות הציונית נוסח בלומנפלד, ולנוכח המחלוקת הפנימי-יהודית הגלויה בין הציונים וה-*CV* נטה יותר לעמדת האחרונים.⁶⁰ עיתון פרובינציאלי אחר שהופיע בבאוואריה וזכה לתפוצה רבה היה שבועונו של הרב וליגמן מאיר מרגנסבורג, *Deutsche Israelitische Zeitung*. מאיר, שהיה בעל המדור הקבוע "הסוכה",⁶¹ היה אומנם מסורתי ושמרני, אך אנטי-ציוני בצורה מובהקת. השפעת עיתונו היתה כה חזקה, עד כי הציונים הצעירים במינכן ובערים אחרות של באוואריה ראו את עצמם מחויבים לצאת בגלוי נגד התעמולה הגרמנית-לאומנית שהפיץ שבועונו של מאיר. לפיכך ביקשו ליצור כלי ביטוי משלהם ברוח ציונית צרופה, וכך נוצר *Das Jüdische Echo* ("ההד היהודי") במינכן (1913-1933). ייתכן שציוני באוואריה שאבו עידוד לצעדם הנועז מן התקדים של האמבורג.

בהאמבורג היה קיים שבועון יהודי נכבד ומקובל על הציבור, *Israelitisches Familienblatt* (בקיצור: ISFAM 1898-1938), שדמה במגמתו הכללי-יהודית ל-*Jüdisches Volksblatt* של ברסלאו, אלא שהיה נפוץ ממנו ועשיר יותר בתוכנו התרבותי. אף עיתון זה לא גילה כל אהדה להחלטות הציונים בפוזנא ולעמדתם העוינת הגלויה כלפי ה-*CV*, שהתגבשה במשך שנת 1913. ואולם דווקא ציוני האמבורג עמדו אז בשורה הראשונה של שוללי הסעיף הראשון שבתוכנית ה-*CV*,⁶² המחייב את חברי האגודה לפעול למען טיפוחה העקבי של התודעה הגרמנית-לאומית.

לשם "תעמולה נמרצת" למען עמדתם החליטו ציוני האמבורג "לפנות עתה כלפי חוץ" ולהוציא לאור בטאון משלהם, את הדר-שבועון *Hamburger Jüdische Nachrichten*.⁶³

כללו של דבר, בגרמניה הצפונית והדרומית הורגש הצורך במכשירי תעמולה מתאימים לתנאי המקום הספציפיים. לפיכך גם לא היו העיתונים זהים באופיים,

60. אחד הכתבים הראשיים, שחתם על מאמריו בכינוי *Justus*, יכול היה אפילו להיחשב כנציג תקיף של קו ה-*CV*; אך גם יהודים טובים אחרים בברסלאו לא היו מוכנים לתת ידם להעמקת המחלוקת בין ציונים ואנטי-ציונים, ודי להזכיר כאן לדוגמה את לדוויג פרדר (לימים: פורת), שמצא את דרכו אל המחנה הציוני הרשמי רק בשנות העשרים של המאה.

61. "Die Laubhütte". לעתים היה זה גם השם הרשמי של העיתון כולו. הוא נוסד ב-1883 והופיע עד לפטירתו של המייסד והעורך בשנת 1925.

62. "Einzelne nationaljüdische Organisationen und zionistische Ortsgruppen, wie z. B. die *Hamburger*, haben es direkt ausgesprochen, dass sie an [...] § 1 „[...] *Anstoss nehmen* [...] die *mühsam* [...] *Jüdisches Volksblatt* [...] מאמר ברסלאו 1913, מס' 19, עמ' 219 (ההדגשות שלי - י"ט).

63. גליון ראשון מיום 1 באוקטובר 1913. המובאה מתוך מאמר הפתיחה, שאינו חתום.

אלא שיקפו את הנתונים החברתיים והאידיאולוגיים שונים של האמבורג ושל מינכן. ייאמר מיד, ש"הידיעות היהודיות" בהאמבורג נשאו אופי דתי-מסורתי ברור, כלומר, עמדו בסימן הבכורה של "המזרחי" המקומי, שצמרת חבריו התגייסה מחוגי המשפחות השמרניות הוותיקות של הקהילות אה"ו: רק בחוגי הצעירים מסביב לאגודת הספורט "בר כוכבא" ניתן להבחין במשקל ניכר יותר של השכבות שמקורב באו – "יהודי המזרח". לעומת זאת לא הזדקרו האלמנט הדתי-מסורתי בשבועון החדש של מינכן, *Das Jüdische Echo*. ממילא לא יכלה קהילת מינכן להתמודד עם הוותק של האמבורג, שכן לא ניתן ליהודי להתיישב שם באורח חופשי אלא מאז האמנסיפציה החוקתית המלאה בבאוואריה ב־1872. חסר היה איפוא יישוב ותיק בעל מסורת,⁶⁴ ולכן הורגשה כבר מראשית המאה שלנו השפעת האוכלוסיה ממזרח אירופה, וזו מצאה את ביטויה גם במדיניות העריכה של השבועון. יתרה מזו, הוא נועד, בין היתר, להיות גם לבטאון החוגים האלה, שבראשם עתיד היה להגיע להשפעה רבה הסוחר יעקב רייך (אף כי הלה לא הרבה להשתתף בעיתון או להיות מזכר בו במיוחד). המשותף לשני הבטאונים הציוניים של מינכן ושל האמבורג היה, שהשתתפות הנשים בהם היתה ניכרת מאוד, ובמינכן עתידה היתה אפילו העריכה לעבור לידי נשים.

תפקידם התעמולתי המובהק של שני הבטאונים הציוניים המקומיים הללו מוכח בבירור על-ידי ההודעות המפתיעות בראש הגליונות הראשונים של כל אחד מהם. *Das Jüdische Echo* התפאר בגליונו מסוף דצמבר 1913, כי תפוצתו המובטחת בבאוואריה היא 5000 עותקים. *Hamburger Jüdische Nachrichten* הקדים אותו מבחינת הזמן ומבחינת התפוצה, שכן גליונו הראשון ראה אור ערב ראש השנה תרע"ד (1.10.13): העורכים הצהירו על תפוצה מובטחת של 7000 עותקים.⁶⁵ ולא עוד, אלא שהם אף פירטו כיצד מגיעים לתפוצה רבת-רושם (ביחס לעיתונות היהודית בכללותה): לבד מן המנויים קיבלו את העיתון דרך קבע כל חברי הסניף הציוני האמבורג-אלטונה, כל חברי "המזרחי", כל חברות של אגודת הנשים הציוניות, חברי האגודה להפצת הספרות היהודית, כל חברי המוסדות הקהילתיים והפולחניים (כלומר: ועדי בתי-הכנסת), וכן – לסירוגין – כל המשפחות היהודיות באה"ו, בהרבורג ובקוקסהאבן.⁶⁶ כללו של דבר, רוב הגליונות חולקו חינם אין כסף, כאמצעי לתעמולה ציונית בצפונה של גרמניה.

64. ובכל זאת היו, בין השאר, בני המשפחות פויכטוואגנר, פרנקל ושטראוס האדוקות והוותיקות יחסית בין התומכים המובהקים של *Das Jüdische Echo*, אם כי בעיקר מאחורי הקלעים. בהקשר זה מן הראוי להזכיר גם, שראש משפחת פרנקל לא הזדהה רשמית עם הציונות.

65. למשל, בראש גליון מס' 6 מיום 10 בדצמבר 1913, ובגליונות רבים של שנתון 1914, כתוב "מהדורת כל גליון: 7000 עותקים".

66. כך מפורט בראש גליון מס' 1 מיום כ"ט באלול תרע"ג (ער"ה תרע"ד!).

הדעת נותנת, ש־*Das Jüdische Echo* חולק בצורה דומה בבאוואריה, ולכן לא נזקק לתעמולה מאומצת לרכישת מנויים, כי אם ניזון מקרנות התעמולה של התנועה ושל הסניפים. ב"ידיעות" של האמבורג נתפרסמו איפוא באורח סדיר גם התרומות שנתקבלו מחברים למען "קרן התעמולה". נסיונם של ציוני האמבורג להפיץ את העיתון גם במכירה חופשית ברחובות העיר לא אושר על ידי המשטרה הפוליטית, שטענה כי "הטון השחצני של העיתון וההתפארות היהודית" שהוא ממלא בה את טוריו עלולים לגרום להתרגזות ואף להתכתשויות רחוב.⁶⁷ למרות זאת הוצג העיתון לממכר "בכל דוכני העיתונים בתחנות הרכבת" שבעיר,⁶⁸ כנראה משום שאלה היו מחוץ לסמכויות הפיקוח של המשטרה המקומית. לעומת השיטה התוקפנית של ההפצה בהאמבורג, נמנעו ציוני מינכן מלהציג את *Das Jüdische Echo* במקומות מכירה ציבוריים, וסמכו רק על חלוקתו בחוגי אוהדיהם ובמוסדות הקהילתיים, בעיקר במינכן ובנירנברג. ג. ואולי מעיד דבר זה גם על עוצמת הלוח הרוח האנטישמי בבאוואריה לעומת האווירה הרגועה, יחסית, ששררה בהאמבורג.

עד כה צוינו רק החוגים שנשאו על כתפיהם את העיתונות הציונית הלוקאלית בצפון ובדרום; אך מי היו האנשים שעשו את מלאכת הכתיבה, העריכה וההוצאה לאור? בתור אחראי ראשון על *Hamburger Jüdische Nachrichten* נודע תחילה רק המו"ל והמדפיס יוליוס נורדן, בעל בית דפוס קטן, כבן 34. אך זמן קצר לאחר ייסוד העיתון נפטר נורדן לפתע, וממילא לא הסתפקה המשטרה הפוליטית של האמבורג בשמו של המדפיס. החל בגליון מס' 2 מתגלה איפוא הרופא הצעיר ד"ר פרסי צדיק (Zadek) כעורך אחראי. אף על פי שנולד בגוואטמלה, היה צדיק בן למשפחה מקומית ותיקה, ונרשם כדין כאזרח מן המניין של העיר החופשית.⁶⁹ בעבודה העיתונאית עזרו לצידו שלושה ארבעה אידיאולוגים צעירים, שתרמו מפרי עטם להעמקת התודעה הציונית של הקוראים: ד"ר גרשם בלדה (Bloede), ד"ר מאקס בסר, וכן ויליאם אונה וד"ר וילי ויקטור מונדסבק, רובם שומרי מסורת וכולם מקורבים ל-KJV. לפעמים השתתף גם פעיל ציוני אחר, ששהה אז דווקא בלייבק: הרופא ד"ר ארנסט קלמוס (Kalmus). נציגות ה-KJV היתה איפוא חזקה למדי, אך גם חוגי "המזרחי" תמכו, כאמור, בעיתון, אף כי השתתפותם הפעילה במילוי טוריו היתה מצומצמת יותר. יש לציין מיוחד את משפחת מלר, עורך-הדין סמי ורופא השיניים רודולף, ולצד האחרון אשתו הלנה מלר, שאף כתבה לעת מצוא במדור הקבוע "האשה היהודיה" (מאז גליון 4, 1914),⁷⁰ בעוד שאחת הכולטות בנשי האמבורג,

67. Staatsarchiv Hamburg, Politische Polizei, 331-3, s. 1985o.

68. כך בראש גליון מס' 2.

69. ראה הערה 67. לא הצלחתי לברר, מדוע נולד ד"ר צדיק (Zadek) בדרום אמריקה. אחרי עלותו ארצה בחר לשוב אל הצורה העברית של שמו: ד"ר פרץ צדיק.

70. למשל: שנתון 1914, מס' 15, על הכשרת עוזרות-בית יהודיות כמקצוע פרודוקטיבי לנשים.

צידוניה ורנר, לא השתלבה בעבודת התעמולה הציונית. ייסוד *Hamburger Jüdische Nachrichten* קדם לייסוד הסניף של תנועת הנוער "תכלת-לבן" בעיר, אך משיזם ד"ר ארנסט פינק את הקמתה של "ברית משוטטים יהודיים" בעיר,⁷¹ החל העיתון מפרסם גם ידיעות קצרות שנגעו לפעילותה של קבוצת הנוער הציונית החדשה. הדעת נותנת, שגם ד"ר פינק, וגם ממלא מקומו בימי המלחמה, ד"ר יצחק שוואבאכר, באו אף הם מחוגי ה-KJV.

ביחס ל-*Das Jüdische Echo* של מינכן אין לקבוע בוודאות מי האישים שנשאו את העיתון מראשיתו. כאמור, המשפחות האדוקות הוותיקות לא ששו להיחשף לעיני הציבור כולו, ואילו הסטודנטים היהודים טבלו באווירה הבוהמית של בירת באוואריה יותר מאשר בפעילות ציונית. במבט ראשון ניתן רק לקבוע, ששני העורכים הראשונים של הירחון החדש היו בלתי ידועים לחלוטין בציבור. כעורך הגליון הראשון הציג את עצמו הוגו ואסמן,⁷² ומיד אחריו – לתקופה של שנה ומחצה – עברה העריכה לידי נורברט ולדלר.⁷³ העורך החדש פתח את תקופת שירותו ב"סקופ" מרשים, שתרם כנראה תרומה לא-מבוטלת להמשך קיומו של הירחון: ולדלר פרסם את הנוסח המלא של "מכתב גלוי" אל הפילוסוף פרופסור ד"ר הרמן כהן, מאת אחד מעמודי התווך של השמרנים היהודים במינכן, יועץ המשפטים ד"ר אמיל פרנקל. הרמן כהן, מייסד האסכולה הניאו-קאנטיאנית במארבורג, ובאותן שנים אחת הדמויות הרחחניות הבולטות של יהדות גרמניה, סטה – אליבא דפרנקל – מעמדותיו הכללי-יהודיות שנקט עד כה, בצרפו את חתימתו לכרוז הפלגני החריף של "הוועד האנטי-ציוני" מייסודה של "האגודה המרכזית" (ה-CV), שלא בא לעולם אלא כדי להרבות מחלוקת בישראל.⁷⁴ תגובתו של הרמן כהן לא היתה פייסנית במיוחד, והפולמוס נמשך זמן-מה, תוך כדי התעניינות ניכרת בציבור היהודי. אחת התוצאות היתה, שהירחון החדש בעריכתו של נורברט ולדלר החל ליצור לעצמו מקום של קבע בחוגים הציוניים של באוואריה.

סיוע ניכר בהפצת *Das Jüdische Echo* הושיטו כנראה חניכי סניף מינכן החדש בתנועת הנוער "תכלת-לבן", ובעיקר מדריכיו, חלקם בנות מהמשפחות הוותיקות (הנייחנה פויכטוונגר, עליוה פרנקל) וחלקם בני המהגרים ממזרח אירופה (בעיקר יעקב רייך).⁷⁵ אחת החניכות הצעירות של התנועה עתידה היתה

71. שנתון 1913, מס' 7.

72. *Das Jüdische Echo*, Bayrische Blätter für die jüdischen Angelegenheiten, Mitteilungen der zionistischen Vereine Bayerns, Nr. 1: Dezember 1913/Januar 1914, Verantwortlich: Hugo Wassmann-München

73. החל במס' 2 (פברואר 1914) ועד אוגוסט 1915: Norbert Weldler.

74. ראה לעיל, סעיף ג'.

75. השמות מלוקטים מתוך *Blau-Weiss Blätter*, 1913–1915. יעקב רייך עתיד היה להיות

אפילו לכבוש לעצמה מקום בחדר המערכת של העיתון (מטה מוך),⁷⁶ אך זה היה כבר אחרי סיום מלחמת העולם הראשונה. בתקופת המלחמה השתבש ניהולו התקין של העיתון. למרות זאת הצליח ולדלר להפוך את הירחון דווקא בשנת 1915 לשבועון! ואולם זמן קצר לאחר מכן נעלם שמו מרשימת העורכים, כנראה בעטייה של המלחמה, ואת מקומו מילא ד"ר מאקס מאיר מברלין, שעבר ב־1916 מעריכת *Das Jüdische Echo* לעריכת ה־*JR*, והירחון היוקרתי החדש *Der Jude* בברלין.⁷⁷ למרות זאת היה כנראה משקלו של *Das Jüdische Echo* ניכר מאוד בעיני ההנהלה הציונית, כי מן המשרד שלה בקופנהגן נשלח כוח עזר למינכן לניהול העיתון. כוח עזר זה היה האשה הראשונה אשר שימשה כעורכת אחראית של עיתון יהודי בגרמניה. שמה: הלנה־חנה כהן (1916–1919), ולימים נודעה בארץ־ישראל ומחוצה לה כחנה טהון. בכלל בולטת השתתפות הנשים בכל טורי העיתון, ולא רק במדורי הנשים. המוסדות הציוניים העריכו איפוא את תרומת *Das Jüdische Echo* וסייעו לו בצורה מעשית להתגבר על הבעיות שהתעוררו לאחר פרוץ המלחמה. העיתון הוסיף להתקיים כשבועון סדיר עד פברואר 1933.

לעומת זאת לא שפר חלקו של *Hamburger Jüdische Nachrichten*, שם הגיעו עם פרוץ המלחמה לידי ההחלטה המרה (שהיתה אף נמהרת, כפי שניתן לראות מהמשך העניינים) לסגור את העיתון לתקופת המלחמה,⁷⁸ כנראה בשל מחסור בכוחות שיוכלו להמשיך ולהוציאו ברמתו הקודמת הגבוהה: חלק ניכר מן החוג מסביב לעיתון היו רופאים, שתעסוקתם המקצועית במסגרת הצבא ובמסגרת האזרחית הכבידה עליהם בעת המלחמה. בכל זאת הורגש כעבור זמן קצר הצורך לקיים עלון קשר כלשהו בין הסניף הציוני לבין מגויסיו הרבים. לכן יצאו לעת מצוא גלינות של העיתון עד לשנת 1918,⁷⁹ וזמן קצר אחרי סיום המלחמה התחדשה הופעתו כדו־שבועון סדיר. אפס, האינפלציה שמה קץ לקיומו (1922), כשם שגרמה לסגירת כתבי־עת יהודיים רבים אחרים. אך זה חורג כבר מתחום הזמן הנדון כאן, שכן העיתונות היהודית ברפובליקה הוויימארית ראויה לדין מפורט ומיוחד.

- האיש המרכזי בארגון יוצאי מזרח־אירופה בבאוואריה ומתומכיו המובהקים של *Das Jüdische Echo* (1919) Meta Moch.⁷⁶
 מאיר ערך את *Das Jüdische Echo* בשנית למשך זמן־מה בשנות ה־20. ראה "רשימת המשתתפים" ב־*Jüdisches Lexikon* (s.v.: M.M.)⁷⁷
 מרישומי המשטרה הפוליטית, כמו בהערה 67. הגליון אחרון בשנת 1914 נשא את המספר 17.⁷⁸
 ובעיקר לקראת מועדי ישראל. בשנת 1915 הופיעו כנראה רק 7 גלינות, ב־1916 – 9,⁷⁹ ובשנת 1917 – 10. את כרך 1918 לא מצאתי.

